www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪارل مارڪس

حياتيءَ جو مختصر احوال

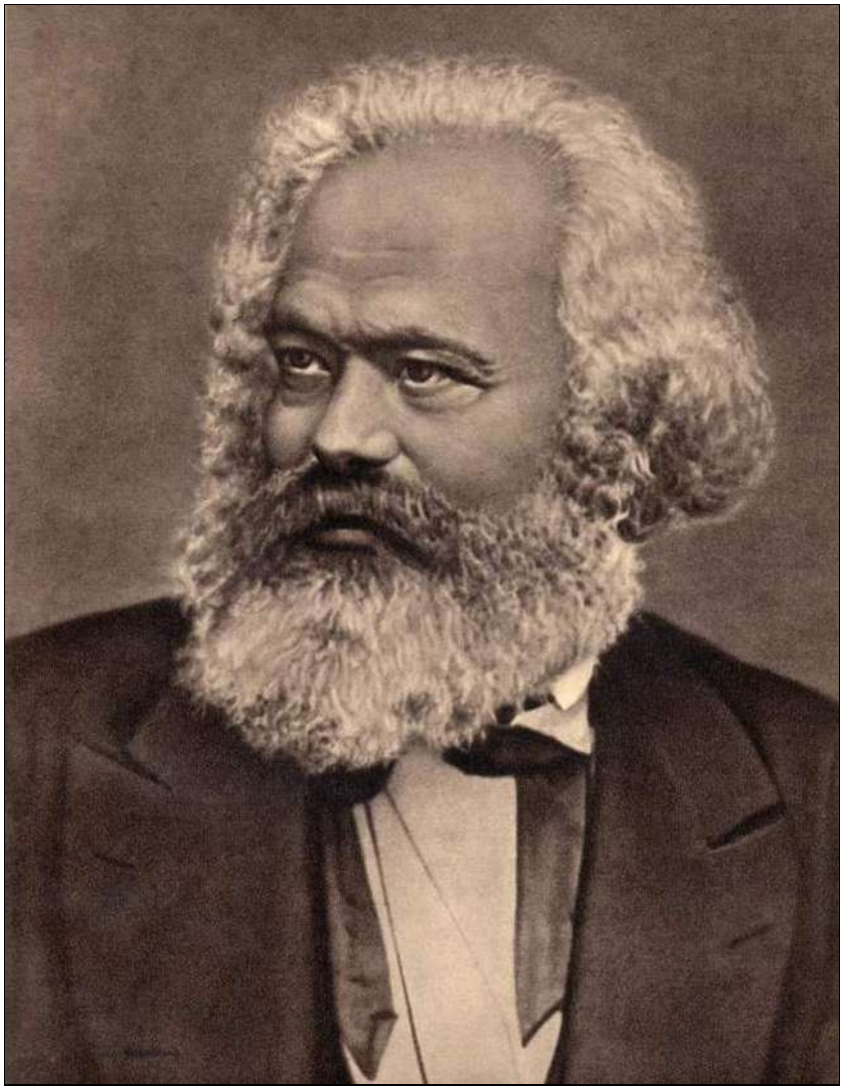

عوامي ڪتاب گهر
گاڏي کاتو حيدرآباد

www.iqbalkalmati.blogspot.com

كارل ماركس

(پورهيتن جون تقديرون بدلائيندڙ
دنيا جو عظيم ڏاهو انسان)

(حياتيءَ جو مختصر احوال)

ليکڪ: ابن پارس

انتساب

***

سنڌ جي عظيم سپتر
۽ مارڪسي ڏاهي
قائد انقلاب

رسول بخش پليجو

کي سڪ ۽ سنيهه سان
ارپيان ٿو ـ

ـ ابن پارس

ٽيڪسٽ انٽري ۽ اِي بُڪ ڪمپوزنگ: سڪندر علي ابڙو، قمبر علي خان

وڌيڪ ڪتابن لاءِ ڪِلڪ ڪريو: http://geocities.com/sindhiawami

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مزید کتب پڑھنے کے لئے آج ہی وزٹ کریں : www.iqbalkalmati.blogspot.com

●●●

ڪي ماڻهو هن ڌرتيءَ جو ماڻ تي جيئڻ ڪي معنيٰ ۽ مطلب ڏئي ڇڏيندا آهن، حياتيءَ جي اڻ هوند، عذابن ۽ ايذائن سان لڙڻ جي وٿ ڏئي ويندا آهن ۽ ماڻهو واقعي ماڻهو ٿي هن اهنجن پريل ناانصاف دنيا سان وڙهي جنگ جوٽي ڪيس بلڪل بدلائي، اٿلائي ڪيس سهنج، سڪ پريل، منصف ۽ خوبصورت دنيا ۾ مٽي ڇڏيندا آهن ۽ ٻيا انهن کي ڏسي اهڙي سڌ ڪرڻ لڳندا آهن.

اهڙي ئي هڪ مانائتي مٽيادار شخصيت جو نالو آهي ڪارل مارڪس، جنهن سموري حياتي، دربدري ۽ جلاوطنيءَ جي اڪٿ اماس جي حوالي ڪري، بک، بيروزگاري ۽ ڏک ڏولاوا هڪ عظيم مقصد خاطر قبول ڪري ورتا ۽ دنيا کي بدلائڻ جا سولا سيبتا ۽ سائنسي طريقا ايجاد ڪري مظلومن، محڪومن، ڦريل ۽ ڏتڙيل انسانن کي نئون ساهه اتساهه ۽ جيئڻ جو صحيح ڍنگ سيکاريو ۽ جي اڄ تائين بدنصيب انسانن لاءِ روشن ۽ خوشحال مستقبل طرف 'ميل پٿر' جو ڪم ڏئي رهيا آهن. هن انساني جدوجهد کي هڪ عملي موڙ ڏنو ۽ حقيقت پسنديءَ جي رنگ سان تاريخ کي سمجهايو. مارڪس پنهنجي وجود ۾ هڪ مشن، هڪ اداري ۽ هڪ ليجنڊ جي حيثيت رکي ٿو. اهڙي يگاني شخصيت تي لکندي ميڪ ليلن چئي ٿو.

”ويهين صديءَ جي سماجي سائنس جي سڄي وايو منڊل تي سڀ کان وڌيڪ مانائتي ۽ متاثر ڪندڙ شخصيت“. (ڏسو امريڪانا انسائيڪلوپيڊيا، صفحو 387)

مارڪس جي وڏن ڪارنامن مان هڪ ڪارنامو آهي خشڪ فلسفي کي ماڻهن لاءِ نهايت سٺائي، سولي ۽ عملي سائنس جي شڪل ۾ پيش ڪرڻ. هن کان اول ڪو فلسفي کي پڙهڻ ته پري رهيو، ٻڌڻ به پسند ڪونه ڪندو هو ته اهو رڳو ماڻهن کي منجهائي موڳي ڪرڻ جو نالو آهي. ڪائنات جي پيدائش، زندگيءَ جو مقصد، سماجن جو منجهڻ ۽ حياتي موت جا اسرار ماڻهن کي پيا حيران پريشان ڪندا هئا. ڪو ڪيئن چوي ته ڪو ڪيئن. عام ماڻهو ڪنهن کي مڃي ڪنهن کي ٺُڏي. نه ڪجهه سمجهه ۾ ايندو هو نه يقين ئي ڪري سگهبو هو. صرف مارڪس ئي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ان کي ساديءَ آسان انداز ۾ نهايت سٽائيءَ سائنسي دليلن سان پيش ڪري هنن مونجهارن کي هميشه لاءِ حل ڪري ڇڏيو.

هاڻي هي ڪتابي فلسفو نه رهيو آهي، نه ئي ڪجھه دانشورنءَ مفڪرن جي ميراث: جي بند ڪمرن ۾ ويهي لکن به پاڻ، پڙهن به پاڻ، ته سمجهن به پاڻ. عام ماڻهو وات ڦاٽيو پيو کين ڏسي، پر ساڳيو فلسفو هاڻي مارڪسي ڏانءُ سان جديد دور جي سماجي جدوجهد جو وڏي ۾ وڏو طاقتور نظرياتي هٿيار بڻجي چڪو آهي. جنهن سان سموري انسانذات جي قسمتءَ آئيندو ڳنڍيل آهي. صرف هي فلسفو ئي سماجي معنيٰ ۾ هڪ مڪمل ضابطهء حيات آهيءَ هن ڌرتيءَ هن سماج جي اوسرءَ تبديليءَ لاءِ هڪ انقلابي عمل آهي. جنهن کي ڪنهن به قوم جو پورهيت طبقو پوري طرح سمجهي هضم ڪريءَ ان جي عملي پاسن کي تخليقي انداز ۾ پنهنجن حالتن سان لاڳاپي، انقلاب آڻي به سگهجي ٿوءَ ان کي برقرار به رکي سگهجي ٿو.

هن فلسفي جو بيان مڪمل طرح ٻن ڪتابن ۾ ملي ٿو، هڪ ڪميونسٽ مينيفسٽو (پڌرنامو) جو 1848ع ۾ لکيو ويوءَ جنهن جي ڇپجڻ سان ئي يورپ ۾ انقلاب جي لهر ڦٽي نڪتيءَ ٻيو ڪتاب آهي ٽن جلدن ۾ ”ڪئپيٽل“ (سرمايو) جي نالي سان، جنهن کي سڄي دنيا جا ڪميونسٽ ’بائيبل‘ ڪري سمجهندا آهن. جنهن جي مضمونءَ متي تي ئي مارڪسزم بيٺل آهي. هي مارڪسءَ اينگلس جي گڏيل ذهني پورهيءَ جدوجهد جو نتيجوءَ نچوڙ آهي.

هينئر اسين اهڙي ڏاهي جي زندگيءَ تي نظر وجهون ٿا: ڪارل مارڪس، عظيم انقلابي سماجواد، عمرانياتءَ اقتصاديات جو ماهر، ترائر (جرمنيءَ) جي شهر ۾ مئي 1818ع ڌاري، هڪ يهودي (Jew) جي گهر سٽن ٻارن ۾ پيدا ٿيو، ءَ اتفاق سان مارڪس کي خود به ست ٻار ڄاوا هئا. سندس والد اينرخ مارڪس هڪ عمدو وڪيلءَ اعليٰ ذهن جو مالڪ هو. جنهن جو واسطو پڻ ڪانٽءَ والٽيئر (مشهور فلسفي) جي عملي تحريڪ سان هو. هن پڻ پنهنجي صوبي پرشيا ۾ دستوري تحريڪن لاءِ ڪيل مظاهرن ۾ سرگرم حصو ورتو. سندس ماءُ انيرٽيا پريسبرگ جو تعلق هالينڊ سان هو جنهن کي صحيح جرمن ڳالهائڻ آخري دم تائين نه آئي. مارڪس جو پيءُ جنهن جو اصل نالو هرشل هو، سندس پيدائش کان سال ڏيڍ اول پنهنجي پيشورانه مجبورين تحت عيسائي (اينرخ) ٿيوءَ مارڪس به جمڻ بعد ڇهن سٽن سالن جي عمر ۾ عيسائي ڪيو ويو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مارڪس نہ گوئٽي (جرمن شاعر) وانگر ماءُ جو البيلو پٽ رهيو ۽ نہ ئي لسينگ يا شلر وانگر پيءُ جو سڪيلڌو. سندس پيءُ هن جي ويهين سالگرهہ ڪانپوءِ گذاري ويو. جنهن کي پٽ لاءِ ڪابہ ڳڻتي نہ ڳاريندي هئي، جو ڪيس مارڪس ۾ هميشہ سنگمرمر جهڙي سختي ۽ مضبوطي نظر ايندي هئي، جا سندس نماڻي طبيعت کان نهايت مختلف هئي. هُن پنهنجي نهايت آزاد ۽ انسانيت پسند طبيعت تحت مارڪس کي پڻ مڪمل آزادي ڏني هئي، جنهن سندس شخصيت کي اجا وڌيڪ مضبوط ڪيو هو. مارڪس 1830 کان 1835 تائين ٽراير جي هاءِ اسڪول ۾ تعليم ورتي، جنهن اسڪول تي پڻ آزاد خيال استادن ۽ شاگردن رکڻ جي شڪ ۾ پوليس جي ڪڙي نظر لڳل هوندي هئي جو پوليس چوڪسيءَ ۾ ڏنل هو. مارڪس ننڍي عمر کان ئي لکڻ شروع ڪيو، هن جي ابتدائي لکڻين ۾ هڪ عيسائي جي عقيدت ۽ انسانيت لاءِ پاڻ قربان ڪرڻ جا جذبا نهايت گهرا ملن ٿا. هن شاعري پڻ ڪئي.

1835ع ۾ ميٽرڪ پاس ڪيائين، جنهن جا خاص مضمون هئا يوناني، رومي مئٿالاجي (ڪٿائون)، تاريخ ۽ فنون (آرٽس). تعليم دوران شاگردن جي تحريڪن ۾ پڻ ڀرپور حصو ورتائين ۽ هڪ دوبدو مقابلو (Duel) بہ وڙهيو. هن ٿيورن ڪلب ۽ شاعرن جي ڪلب ۾ پڻ شرڪت ڪئي، جنهن ۾ ڪيترا سياسي ڪارڪن پڻ حصو وٺندا هئا، ان وقت بون (اولهہ جرمني جي گاديءَ جو هنڌ) سياسي بغاوتن جي تحريڪن کان گهڻو بدنام هو. مارڪس خير هڪ سال کان پوءِ ئي 1836ع ۾ بون ڇڏي برلن يونيورسٽي ۾ اچي قانون ۽ فلسفو پڙهڻ لاءِ پهتو.

هينئر مارڪس 18 سالن جي طوفاني عمر ۾ داخل ٿيو، جا هرهڪ لاءِ حياتيءَ جا نوان موڙ ۽ موجون ڪٽي، دل ۾ محبت جا مچ ۽ اکين ۾ اڏامندڙ سپنا وجهي ڇڏيندي آهي ۽ ماڻهوءَ لاءِ پاڻ سنڀالڻ ڏکيو ٿي پوندو آهي، مارڪس بہ هن مستي واري موڙ تي پنهنجي ٻالپڻ جي ساٿيءَ سان اچي مليو. هوءَ سندس وڏي ڀيڻ صوفي جي گهاٽي ساهيڙي هئي.

صوفيءَ جي صدقي ٻن جوان دلين کي گڏ ڌڙڪڻ جو موقعو مليو ۽ پوءِ هو ڪڏهن بہ نہ وڇڙڻ لاءِ اچي مليا. انسانن جي هن اعليٰ اڳواڻ جي شروعاتي جمار ۾ اِها سڀ کان پهرين، سڀ کان سهڻي ۽ پرمسرت ڪاميابي هئي، جا سندس پيءُ کي بہ نہ پئي آئڙي. پر پوءِ چوڪريءَ جي 'اعليٰ ذهن' ۽ اڻ مٽ قربانيءَ جو جذبو، جو عام چوڪرين کان گهڻو انوکو هو. ڪيس آڻ مڃائڻ ۾ سرخرو ٿيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيني وان وئفلين نہ صرف غيرمعمولي حسين هئي پر هو غيرمعمولي جذبي ۽ ڪردار جي پڻ مالڪ هئي. هوءَ مارڪس کان چار سال وڏي، عمر جي ويهين ڏهاڪي ۾ هئي. پرپور جوبن، بي مثال سونهن ۽ هڪ وڏ گهراڻي هوندي هو ڪيترن جي خوابن جي شهزادي ۽ خيالن جي ملڪہ هئي. سندس پيءُ جو تعلق ملٽري ۽ انتظامي حلقي سان هو. نظرياتي طرح هو فرانسيسي سوشلسٽ سينٽ سمن جو پوئلڳ هو.

جيني چاهي ها تہ وڏ کان وڏ گهراڻي جو گهوٽ ڪيس ملي سگهيو ٿي، پر مارڪس جي پيءُ جي لفظن ۾ هن "پنهنجي شرطيہ خوشحال آئيندي کي مارڪس لاءِ هڪ پوائتي ۽ غير يقيني مستقبل تي قربان ڪري ڇڏيو." سندس دوربين نگاهہ ڪان تہ ڪڏهن مارڪس جو پيءُ بہ چرڪي پوندو هو. مارڪس جي زندگيءَ جي زهرن ۾ هن هميشہ پئي پنهنجو امرت اوتيو. سندس پريشانين کي نهايت بهادريءَ سان ونڊايو ۽ هر ڏکي وقت ۾ اڏول ساٿي جيان ڪيس سنڀاليو ۽ سنواريو. زندگي جا بي رحم زخم ڪِلندي سَنا ۽ پيار جي ملم سان سندس گهاؤ پريا ۽ صحيح معنيٰ ۾ مارڪسي ساٿي ۽ ڪامريڊ جو ڪردار ادا ڪيو. سندس تمام تحريرن ۾ جي، اڄ اڻ لپ آهن، هڪ شينهڻ جهڙو حوصلو ملي ٿو. گوئٽي جي لفظن ۾ "هر موڊ ۾ مست ۽ سچو ساٿي"، اهي پل تہ خوشحاليءَ جا ڏينهن هجن يا بدحاليءَ جون ڪاريون راتيون، چاهي پنهنجي معصوم ٻار جي غربت سبب موت تي ڪيس ڪفن دفن نہ ڏيڻ جون لاچاريون ۽ محروم زندگيءَ جا برباد ۽ محتاج سال، پر ويهن سالن جي هن ساٿ ۾ جيني ڪڏهن بہ جهوپو نہ کاڌو، هار نہ مڃي ۽ سنگ نہ ٽوڙيو. مارڪس بہ سڄي عمر سندس ساراهہ جا ڍڪ پريا ۽ مرندي گهڙيءَ تائين نهايت گنڀير آواز ۾ جيني سان گهاريل گهڙين کي دل ڏاريندڙ آواز ۾ آلاپيندو رهيو ۽ انهن ساروٽين ۾ ئي ساهہ ڇڏيائين.

قصو ڪوتاهہ تہ مارڪس برلن پهتو، جينيءَ سان مڱڻي جي باوجود سندس پيءُ جو لکيل 1846ع وارو خط جنهن ۾ هُن پهرين جولاءِ تي نہ صرف پنهنجي اجازت جو اقرار ڪيو پر پنهنجي ان خواهش جو بہ اظهار ڪيو تہ سندس پٽ مارڪس، قانون ۽ سياسي معشيت پڙهڻ لاءِ برلن يونيورسٽيءَ ۾ داخل ٿئي. جنهن مان اها ڳالهہ واضح ٿئي ٿي تہ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ ٻن پيار ڪندڙن کي ڪجهہ وقت لاءِ ڌار ضرور ٿيڻ گهرجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ مارکس برلن يونيورسٽيءَ ۾ داخل ٿي ويو، جو سندس محبت جينيءَ جو پڻ اهو اسرار هو تہ هو مستقبل ۾ شادي ڪندا ۽ في الحال مارکس محبت جو يوت ذهن تان لاهي پوري اورچائي سان پڙهڻ ۾ ڌيان ڏئي، جنهن جو مارکس پڻ وعدو ڪيو هو. پر جوانيءَ جا اهي وعدا تہ پاڻيءَ تي ليڪ ئي ثابت ٿيندا آهن، مارکس بيشڪ هڪ مُنو تي پڙهڻ ۾ لڳي ويو پر سندس دل جينيءَ ڏانهن يٽڪندي رهي. جنهن جو اظهار هن پنهنجن پارن کي ان بابت ٻڌائيندي ڪيو هو تہ ان دور ۾ سندس بي صبر دل سندن ماءُ لاءِ ڦٿڪندي رهي ۽ تيسين ڪيس قرار نہ آيو جيسين کين هڪٻئي کي خط لکڻ جي اجازت ملي. پوءِ بہ برلن پهچڻ تي پوري سال بعد ئي ڪيس جينيءَ جو پياريريو خط مليو.

سچ جو بي غرض ۽ اڻٿڪ ڳولائو

سچ جاڻڻ جي سندس بي قرار جبلت جي پروڙ اسان کي سندس هڪ لڪيل خط مان پئي ٿي. جو هن نومبر 1837ع تي پنهنجي ساٿين ڏانهن لکيو هو. اهڙيءَ جوانيءَ ۾ بہ مارکس ڪيئن نہ اورچائيءَ ۽ اڻل ارادن سان اصل سچ ڳولڻ جو اڻٿڪ چاړڻ رهيو جو ڪم ڪندي ڪندي سندس بدن ساڻو ٿي پوندو هو، پر جاڻ جي اُڃ نہ اُجهندي هئي: پاڻ نهايت بي رحم رويو ۽ ڪڙي خود تنقيد روا رکندو هو، جو ڪٿي بہ ڪنهن غلطي ڪرڻ جو انديشو ئي هوندو هيس تہ دل جي سيني سَڌن کي سخت نوڪر هٽي پاڻ سان وڙهڻ لاءِ چيلهہ ٻڌي اُٿي ڪڙو ٿيندو هو. مارکس مطابق ڪيس قانون کان وڌيڪ تاريخ ۽ فلسفي سان لڳاؤ هو. جن لاءِ هن کي استادن جي گهٽي ليڪچرن جي بہ ضرورت نہ هئي. بنيادي طرح هو هڪ وڏو مفڪر هو، جو يونيورسٽيءَ پڙهائي دوران پڻ آزادانہ ڪم ڪندو هو ۽ هڪ سال جي مختصر مدي اندر ئي هن ڏهن سالن جو ڪم ڪري ورتو. اهو سڀ سندس خودمختيارانہ ڪم ڪرڻ جو انداز هو نہ تہ يونيورسٽيءَ جي سست ۽ اجائي ڊيگهہ واري انداز ۾ تہ هو ڏهن سالن اندر بہ اهو ڪجهہ حاصل نہ ڪري سگهي ها جو هن هڪ سال جي پورهئي اندر ماڻيو هو.

برلن ۾ پيار جي دنيا جو تہ ڏيک ئي ڏکيو هو، جنهن ۾ سڪٽي اميد ئي هئي، باقي ساهہ تہ پئي يار سان ملڻ لئہ سٽون ڏنيون. بس پوءِ مارکس هو ۽ سسئيءَ جا سور هئا، جدائيءَ جا پهڻ هئا ۽ جينيءَ جو پاڇو بہ پري هو. اندر جا اُڌما جي حساس ۽ ذهين ماڻهن کان لڪايو نہ پئي لڪيا، شعرن جي صورت وٺي اُيامي

www.iqbalkalmati.blogspot.com : مزید کتب پڑھنے کے لئے آج ہی وزٹ کریں

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نڪتا ۽ سڄا سارا تي نوٽ بڪ پرجي ويا. جنهن تي ارپنا لکيل هئي ”پنهنجي پياري سدا ملوڪ جيني وان وئفلين جي نالي“ جيڪي ڊسمبر 1836 ڌاري جينيءَ جي هٿن ۾ پهتا. بس پڙهڻو هو ۽ نينهن نيسارا ڪري وهڻ لڳو، اهڙي اُداسي ۽ خوشي گاڏڙ جذبن جي خبر مارڪس جي ڀيڻ صوفيءَ ٻڌائي.

پر شاعري سندس مستقل شوق نه رهيو جنهن جو هن پوءِ پنهنجي خط ۾ ذڪر ڪيو. باقي سندس سائنسي لکڻين کيس جرمن ادب ۾ هڪ مانائتي جاءِ ڏني. پراثر لکڻين ۽ مضبوط زبان کيس جرمن ادب جي انهن ڳاڻ ڳڻيل اديبن جي سٽ ۾ شامل ڪيو، جي لکڻين ۾ حسن لطافت جو خاصو خيال رکندا آهن.

هتي (برلن ۾) ئي کيس هيگل (خارجي خيال پرست) جي فلسفي جي ڪشش محسوس ٿي. هي مشڪل سان 20 ورهين جو هو ته هن هيگل ڪلب ۾ شرڪت ڪئي ۽ معمول مطابق جلد ئي ان جو مرڪز بڻجي ويو ۽ پاڻ کان ڏهه سال وڏن ٻائير ۽ ڪوپن ٻنهي سندس غيرمعمولي ذهانت کي مڃي کيس قبول ڪري ورتو.

پر اڳتي هلي هيگل جي خيال پرست جدليات کي ننديندي مارڪس سائنسي سوچ ۽ مادي فلسفي سان کيس سنئون ڪري ڇڏيو ته هيگل جي فلسفي وانگر هي دنيا رڳو انساني شعور جي پيداوار ناهي پر هي حقيقي دنيا ئي انساني سمجهه ۽ شعور جي محرڪ آهي. ان لاءِ مارڪس چيو ته ”هيگل جي جدليات ابتي بيٺي آهي ان ڪري کيس سڌو ڪري پيرن تي بيهارڻو آهي ۽ سندس مٿو مٿي جهلڻو پوندو.“

اتان جي ماحول ۾ هن فلسفي جو تمام گهڻو اثر موجود هو ۽ هيگل جي پوئلڳ نوجوانن جو تعداد ڪاتي کان ٻاهر هو، پر هن کي اهڙي ”بت“ ٻڻائڻ واري روش کان بچاءَ اچڻ لڳي جو شاگردن جو چوطرف اهڙو ئي رويو هوندو هو، جنهن ڪان اڳتي هلي حڪومت پڻ ڊڄي وئي ۽ پرشين سرڪار ڪيترن نوجوانن کان خوف کائيندي کين يونيورسٽي مان نيڪالي ڏئي ڇڏي. مارڪس تعليمي ميدان ۾ ڊاڪٽريٽ ڊگريءَ لاءِ پنهنجو مقالو پيش ڪيو جو جنا يونيورسٽيءَ اپريل 1841 ۾ منظور ڪري کيس ڊگري ڏني، هن ٿيسس ۾ مارڪس هيگل جي فلسفي جي روشنيءَ ۾، ڊيموڪريٽس ۽ ايپيڪيورس جي فطري فلسفن جي وچ ۾ فرق جي وضاحت ڪئي هئي.

1841ع ۾ ئي مارڪس ۽ سندس سوچ جا ٻيا ساٿي هڪ ڪتاب (The essence of Christianity) ”عيسائيت جي جوهر“ کان گهڻو متاثر ٿيا. هن ڪتاب ۾ لداخ فيورباخ نهايت ڪاميابيءَ سان هيگل جي جدليات تي مادي نقطئه نظر کان مؤثر

مزید کتب پڑھنے کے لئے آج ہی وزٹ کریں : www.iqbalkalmati.blogspot.com

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تنقيد ڪئي آهي. هن ڪان پوءِ مارڪس پڻ ان جاڪوڙ ۾ لڳي ويو تہ ڪيئن بہ فيورباخ جي ماديت کي هيگل جي جدليات سان ملائي هڪ ڪجي. آخر انهيءَ جاڪوڙ ئي ’جدلياتي ماديت‘ جهڙي بي مثال سائنس تخليق ڪري ورتي جنهن دنيا جي سيني مونجهارن کي سنواري سڌو ڪري وڌو ۽ فلسفي جي دنيا ۾ انقلاب آڻي ڇڏيو. هن اخبارن ۾ پڻ اهڙا ليک لکڻ شروع ڪيا. هن پريس تي وڌل سنسرشپ کي اخلاقي برائي ڄاڻايو جنهن جا نتيجا نهايت آگرا ۽ برا ئي نڪرندا. 15 آڪٽوبر 1842ع تي هو هڪ اخبار Rheinische Zeitung جو ايڊيٽر ٿيو. حالانڪ منڍ ۾ هن جو خيال يونيورسٽيءَ ۾ استاد ٿيڻ جو هو. پر پوءِ بائير جي برطرف ٿيندي ئي هن سياسي ۽ اقتصادي ليک لکڻ شروع ڪيا. هينئر ايڊيٽر ٿيڻ کانپوءِ هن دل کولي سماجي ۽ اقتصادي براين تي ايڊيٽوريل لکڻ شروع ڪيا. جن ۾ ڪميونزم جي نئين وايومنڊل جو پڻ ذڪر هوندو هو. هينئر متائنس هيگل جو اثر بہ آهستي آهستي لهڻ لڳو ۽ ان مان ڦري هو هڪ حقيقت پسند انقلابي ٿي پيو جو جدوجهد کي قانوني دائري اندر هوندي بہ ڏاڪي بہ ڏاڪي وڌائڻ وارن ۾ هو. هن ڏاڍي جفاڪشيءَ سان پنهنجي اخبار جي لاءِ ڪم ڪيو. ڏينهن رات هڪ ڪري لکندو رهيو ۽ وڪري کي گهڻو وڌائي ڇڏيائين. آخر پرشين سرڪار روسي دٻاءَ هيٺ اچي سندس اخبار بند ڪري ڇڏي (پوءِ مارڪس پيرس (فرانس جو شهر) هليو ويو جتي هن فرانسيسي ڪميونزم جو ڳوڙهو اڀياس شروع ڪيو).

اخبار جي بند ٿيڻ تي مارڪس روج کي لکيو، ”مون کي ڪابہ حيرت ڪانہ ٿي جو ائين تہ هڪ ڏينهن ٿيڻو هو. پر ان جو بند ڪرڻ ان ڳالهہ جو واضح ثبوت آهي تہ هاڻ سياسي سجاڳي نهايت وڌي وئي آهي. آءٌ استعفیٰ تہ ڏئي رهيو آهيان جو مون کي غلاميءَ ۾ ڪم ڪرڻ بلڪل نتو وڻي، مونکي ڇڪتاڻ ۽ چاپلوسي کان ڪراهت ٿي اچي. حڪمرانن جي اجائي هوڏ، ظلم ۽ پنهنجي بيڪار ۽ نماڻي نهنائي. آزاديءَ لاءِ اسين اجا تلوار بجاءِ قلم جي نوڪ سان وڙهي رهيا آهيون. مونکي چڱو ٿيو جو آجو ڪيو ويو. هينئر آءٌ جرمني ۾ ڪري بہ ڇا ٿي سگهيس، هتي تہ ماڻهوءَ کي پاڻ کان بہ نفرت ٿيو وڃي.“ ۽ اهڙي طرح هو پيرس هليو آيو.

ساڳئي ئي خط ۾ هن فيورباخ تي تنقيد ڪندي لکيو هو تہ سندس نظريا گهڻي قدر فطرت سان جڙيل آهن ۽ تمام گهٽ سياست سان وابستہ آهن، حالانڪ سياست سان ڳانڍاپو ئي همعصر فلسفي کي سچ جي قريب آڻي سگهي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مارکس جي شادي

ستن سالن جي ساڙيندڙ جدائي ۽ ويري وڇوڙي کانپوءِ آخر 19 جون 1843 تي جيني ۽ مارکس جو ميل ٿيو ۽ هو شاديءَ جي سماجي بندڻ ۾ ٻڌجي هميشه لاءِ هڪٻئي جا ٿي ويا. حالانڪ جينيءَ جي سيني مائٽن کي ان سڱاوتي تي اعتراض هو، جن پنهنجي پرپور مخالفت جو اظهار به ڪيو هو، مارڪس ان اعتراض تي واضح ڪيو هو، ”رومانوي انداز کي پاسيرو رکندي آءٌ اهو چوان ٿو ته آءٌ سر کان پيرن تائين دل جي گهراين سان محبت ۾ مست رهيو آهيان. ستن سالن جي ڏکي عرصي کي لتاڙيندڙ مڱڻي کانپوءِ به منهنجي مستقبل جي گهرواري کي انتهائي سخت جفاڪشيءَ سان منهن ڏيڻو پوندو جو پنهنجن پاڪ امير مائٽن، جن جو پيءُ ته جنت ۾ وينو آهي ۽ سرڪار برلن ۾ موجود آهي. ٻئي نهايت بزرگ ۽ مقدس هستيون آهن، تن کي به منهن ڏئي ته وري منهنجن مائٽن ۽ ڪجهه دشمنن ۽ بدخواهن جي غالب قوتن سان ڪيس زورآزمائي ڪرڻي آهي، جنهن به منهي جنگ سندس صحت کي ڪمزور ڪري رکيو آهي.“ (روج ڏانهن لکيل خط تان ورتل)

پنهنجي منصوبي مطابق شادي کانپوءِ پهريائين ڪجهه مهينا هنن (نئين جوڙي) پنهنجي ان گهر ۾ گذاريا جتي جينيءَ جي ماءُ پنهنجي مڙس جي لاڏاڻي کانپوءِ رهندي هئي. جيئن ڪجهه موڙي هٿ ڪري ڪم کي لڳي سگهن ۽ نومبر ۾ پوءِ هو فرانس هليا ويا جو عام زندگيءَ ۾ جرمنيءَ کان گهٽو مختلف نه آهي.

فرانس ۾ مارکس جو تعلق جرمن ۽ فرانسيسي ڪميونسٽن جي سوسائٽين سان رهيو جن جا مٿا ته ايترا دائمي ۽ سائنسي ڪونه هئا، پر هن پنهنجي جهاد کي پرپور نموني جاري رکيو، قلمي ڪاوشون هلنديون رهيون. هتي هن جو پهريون ٻار به ڄائو جا هڪ نياڻي هئي، جنهن کي ڏيکارڻ لاءِ هو وڏي مان سان مائٽن ڏانهن جرمني ڪٽي ويا. هتان جي خاص ڳالهه مارکس جي شاعر هينرخ هين سان گهري دوستي چئي سگهجي ٿي. مارکس پنهنجي ان ناتي کي نڀائڻ لاءِ گهٽو ڪجهه سنو پر پوءِ به بهادري سان سيڪجهه برداشت ڪندو رهيو ۽ وفاداريءَ ۾ ڪنهن به قسم جو فرق نه آندائين. جيتوڻيڪ هن خلاف فلسفين گهٽو ئي ممڻ مچايو. ويندي هنن خود ڪيس پنهنجي معذوري ۾ معاوضي لاءِ ڪوڙو شاهد ڪري پيش ڪيو پر هو چپ رهيو. مارکس خود به شاعر رهيو هو ۽ ڪيس شاعرن سان ڪافي انسيت هئي. جنهن لاءِ هو انهن ڪچاين ڦڪاين تي اک ٻوٽ ڪري ڇڏيندو هو. هن جي خيال

www.iqbalkalmati.blogspot.com

موجب شاعرن کي آزاد هجڻ گهرجي ۽ هنن کي عام ماڻهن سان نہ ماپجي، نہ ئي متن ڪٺر تنقيد ڪجي. هين کي تہ هونءَ بہ مارڪس شاعر سان گڏ مجاهد بہ محسوس ڪندو هو. 1834 ۾ مارڪس جڏهن اجا شاگرد هو تہ هين لکيو هو ” آزاديءَ جو جذبو اسان جي ڪلاسيڪي ادب ۾ آهي، سو اسان جي دانشورن، شاعرن ۽ ادبي شخصيتن کان وڌيڪ، اسان جي عوام ۾ ڀرپور انداز ۾ ملي ٿو، جنهن جي گهٽائي پورهيتن ۽ ڪاريگرن تي مشتمل آهي.“

مارڪس ۽ هين جي جرمن فلسفي ۽ فرانسيسي سوشلزم ۾ هڪجهڙي سوچ هئي ۽ هو عام سُستي ۽ مدي خارج اصولن تي گڏجي چوٽ چنبڙيندا هئا. بهرحال مارڪس جي فرانس ۾ هجڻ سان جرمن انقلابي نظريو فرانسيسي ترقي پسند سوشلزم سان ملي اڳتي هليو. هتي هن جا نهايت بنيادي بہ مضمون پڻ شايع ٿيا پر اڳتي هلي سندس ساٿي ايڊيٽر جنهن جو ذڪر اسين خطن ۾ حوالي سان اڳ ۾ ڪافي ڪري چڪا آهيون، ارنولڊ روج سان اختلاف ٿي پيا جي هڪ اخبار Vorwarts ۾ روج جي گند لکڻ ۽ ان کي مارڪس سان منسوب ڪرڻ جي ڪري وڏي بلڪل ئي خراب ٿي پيا.

هتان جي خاص اهم ۽ تاريخي خبر آهي، مارڪس جي اينگلس سان پهرين ملاقات. جو سيپٽمبر 1844 ۾ پيرس مان لنگهندي مارڪس سان ملڻ آيو. اينگلس هتي ڪل ڏهہ ڏينهن رهيو ۽ سڀ کان گهڻو وقت مارڪس سان ئي گذاريائين جنهن جي لکڻين کان هو بيحد متاثر هو. هنن ٻنهي هميشہ لاءِ گڏجي ڪم ڪرڻ جو وچن ڪيو ۽ پوءِ انقلابي لکڻين جا درياهہ وهڻ لڳا جن جي اشاعت جڳ مشهور پيپر Deutsch-Fram Zosische Fahrbucher ۾ ٿيڻ لڳي. هتي وري سندن پراڻو دوست برونو بائير مخالف ٿي پيو. مارڪس جي مشهور چوڻي ”مذهب انسانن لاءِ آفيم جو ڪم ڪري ٿو“، هتي ئي لکي وئي ۽ هتي ئي پهريون ڀيرو پرولتاريا جي اتحاد ايڪي تي زور ڏئي ڪين پهريون دفعو متحد ٿي اٿڻ ۽ ايرڻ جو سڏ ڏنو ويو. ڪتابن مان ڪميونزم تي لکيل Manuscript Paris هتي ئي نهيو. برلن حڪومت جنهن کي چٽنگ تہ هنن ئي ڏني هئي جو هن پرشيا خلاف انتهائي سخت يارهن مضمون لکيا هئا ۽ خاص طرح Vorwarts ۾ اتي جي بادشاهہ کي نشانو بڻايو ويو هو پر سرڪار جو نزلو اچي جنوري 1845 ۾ پنجن ڄڻن مٿان ڪريو جن اخبار ۾ پنهنجا مضمون پئي لکيا هئا. اهي تي هئا مارڪس، روج ۽ بڪونن، جن کي سرڪار شهر نيڪالي ڏني هئي ۽ بہ بورنسٽن ۽ برنيز جن مان هرهڪ کنهن نہ کنهن طرح پنهنجي جان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڇڏائي ورتي. پر ماركس پنهنجي سچائيءَ ۽ انقلاب سان وفاداريءَ تحت كنهن بہ اٽكل سٽكل كان كم نہ ورتو ۽ پيرس ڇڏي بروسلس (بيلجم جي گاديءَ جو هنڌ) هليو آيو. هن كي ڳوڙهي اپياس، گهري تجربي سان گڏ پيرس ۾ هك سال اندر زندگيءَ جي سڀ كان قيمتي دوستي يعني اينگلس جو ساٿ نصيب ٿيو هو، جنهن ساڻس توڙ نڀايو ۽ حياتيءَ كي نوان موڙ ۽ رنگ بخشڻ لاءِ ماركس سان ٻِٽ ٿي بيٺو.

تہ ماركس 5 فيبروري 1845 تي بروسلس پهتو ۽ ان سال ئي هن پرشيا جي شهريت ڇڏي ڏني.

اينگلس - ماركس دوستي

بروسلس ۾ ماركس جو گهرو ناتو اينگلس سان ڳنڍيو ۽ مسلسل گڏ رهڻ، سوچڻ، لكڻ ۽ كم كرڻ سان هك نئون نظريو نكري نروار ٿيو. اينگلس پنهنجي اكين سان اول ئي سرمائيداري صنعتن جي مايوس كن مرحلن كي ڏسي چكو هو، جو مانچيسٽر (انگلنڊ جو شهر) ۾ سندس پيءُ جي هك ٽيكسٽائيل فرم (كپڙي جو ادارو) هئي. اينگلس خود بہ هيگل جي پوئلڳن ۾ شامل رهي چكو هو جو كميونسٽن جي ان وقت جي 'ابي' هوموساهس جي قيادت ۾ كميونسٽ كيو ويو هو. اينگلس جوانيءَ ۾ ئي وڏي ذهانت سان اقتصادي ميدان تي ٽيكاٽپڻي كري چكو هو ۽ ماركس جو ميدان هو قانون جي فلسفي تي تخليقي حملا كرڻ. اينگلس پنهنجي بالغانہ نقطۂ نظر سان ناميارن نالن ركارڊو ۽ آدم سمٿ تي تنقيد كري چكو هو تہ هُنن كا نئين شيءِ لكي ناهي ۽ نہ اها سموري ئي صحيح آ. هن بورجوا معشيت جي خانگي پاسي جي تضادن تي اٿرو تہ لكيو جو اهو پروڌان كان وڌيك مانائتو مڃيو وڃي ٿو. هن سرمائيدارانہ معشيت جي غير انساني چٽاڀيٽي، مالٿس جي ٿيوري، اقتصادي بحران ۽ اجرتن جي قانونن جي بگڙجندڙ اثرن جو تجزيو كيو جو خانگي صنعتن ۾ انسانن كي غلام بڻائي ركڻ جي برابر هو ۽ نعرو لڳائن ٿا انساني آزادين جو.

ان كان تہ انكار نٿو كري سگهجي تہ ماركس بهرحال وڌيك دوراندیش سڀ كان ڏكهو ۽ گهٽو سوچيندڙ سمجهندڙ هو پر اهو بہ سچ آهي تہ هنن جي سچي علمي عملي جنگ ۾ بنياد ڏيندڙ اينگلس هو ۽ ونندڙ ماركس. تخليقي طرح

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ماركس وڏيڪ ذهين ۽ گهرو هو، سندس فلسفي جي پختي گرفت بيشڪ هن کي اينگلس کان اعليٰ ثابت ڪري ٿي. خير ٻنهي جو گڏجڻ انسانن جي آزادي ۽ خوشحاليءَ لاءِ هڪ بنيادي پٿر جي حيثيت رکي ٿو، ۽ ائين ڪٽي چئجي ته ٻنهي هڪٻئي کي پورائو بخشيو جنهن نجات جي منزل آڏي اچي اگهيان ڪئي.

ماركس ۽ اينگلس گڏجي جو ڪجهه D.F. Fahrbucher ۾ لکيو، اهو ئي اهڙي طرح فرينچ روليوشن (فرانسي پورهيت انقلاب) ۾ ڪم آيو ۽ ٻي طرف انگريزي صنعتن به ان مان ئي سکيو. بورجوا معاشري جو اڀياس ڪندي ماركس ان جي وڳوڙي پهلو ۽ ماڻهوءَ جي حقن کي ويجهي کان ڏٺو ۽ محسوس ڪيو ۽ اينگلس تجزيو ڪيو ته چٽاپيٽي ۽ مقابلو ئي اقتصاديات جو محرڪ ۽ پسنديده نڪتو آهي. اسان کي اهڙي قاعدي تي سوچڻ گهرجي جو ان جي نازڪ حالتن کي بدلائي انقلاب آڻي سگهجي.

اهڙي طرح ٻنهي جي ڏاهپ ۽ عملي ڪوشش هي پورهيت نظريو گهڙي تيار ڪيو. ۽ ڪتابن جا ڪتاب ڇپجڻ لڳا جهڙوڪ هولي فيملي (پاڪ خاندان) 1856، جرمن آئيڊيالاجي 1838 ۾ وغيره وغيره. هتي ئي True Socialism جو تاجي پيٽيو جوڙيو ويو ۽ تاريخ جي مادي نقطئہ نظر کي نهايت باريڪ بينيءَ سان چٽو ڪيو ويو. هنن کولي سمجهايو ته پيداوار جي ذريعن سان ئي سڄو سماجي وايومنڊل ڦري گهِري ٿو. هتان جو ٻيو ڪارنامو آهي ماركس جي، لکپڙهه لاءِ ڪميٽي قائم ڪرڻ جنهن خط و ڪتابت ذريعي جرمني، فرانسيسي ۽ انگريزي ڪميونسٽن وچ ۾ خيالن جي ڏي وٺ ۽ تحريڪن جي علمي عملي پاسن جي متا ستا پاڻ ۾ ڪئي. هڪٻئي کي باخبر رکيو ۽ سوچ سمجهه جي وهڪ کي وڌايو. ته جيئن گهٽ ۾ گهٽ ٿيوريءَ (نظريي) ۾ ته هڪجهڙائي رهي سگهي. ان عمل جي ساراهه ۽ اهميت کي ليگ آف جسٽ 1847 ۾ پڻ گهٽو پڌايو ۽ ڪيس وڌيڪ مضبوط ڪرڻ تي زور ڏنو.

ماركس ۽ اينگلس ان ڏس ۾ اڳتي وڌيا ۽ ڪم شروع ڪيائون. لنڊن ۾ ٻه ڏکيون ڪانگريس گڏجاڻيون گهرايون ويون جن ۾ ماركس پنهنجو موقف زوردار نموني ۾ پيش ڪيو ۽ پاڻ مڃائي ورتو. تنظيم کي نئون نالي ڏنئي 'ڪميونسٽ ليگ' ڪوٺيو ويو ۽ ماركس مٿان اها جوابداري رکي وئي ته هو لکت ۾ ان جو (Theoretical Foundation) مهيا ڪري ان ذميواريءَ جي پڄاڻي اچي ڪميونسٽ پڌرنامي تي ٿي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪميونسٽ پڌرنامو 1847ع

تاريخ جي هن وهڪري ڪي بورجوا ۽ پيٽي بورجوا خاص ڪري ڏسڻ ۽ سمجهڻ ڪان قاصر هئا. هن جي شايع ٿيڻ سان دنيا جو پهريون پورهيت انقلاب ڦٽي نڪتو ۽ پئرس ان جي آوازن سان گونجي اٿيو.

ڪميونسٽ پڌرنامي ڪان اول جو دنيا ڌوڏيندڙ ڪم مارڪس ۽ اينگلس هن جلاوطني دوران ڪيو سو هاڪارو ڪم آهي "تاريخي ماديت"، جنهن کي انگريزيءَ ۾ Historical Materialism چئجي ٿو. اينگلس پنهنجي خط ۾ بيان ڪندي لکي ٿو ته 1845 جي بهار ۾ جڏهن هو مارڪس وٽ بروسلس ويو ته مارڪس وٽس تاريخي ماديت جو بنيادي نڪتو پيش ڪيو جنهن جو متن هو ته معاشي پيداوار ئي هر دور جي سماجي تاجي پيٽي ۾ قيرقار آڻي ٿي جنهن مان ان دور جا فڪري ۽ سياسي لاڙا جڙن ٿا ۽ تاريخ ٺهي ٿي. سادي طرح چئجي ته سجي تاريخ جو عمل پيو ڪجهه به نه آهي سواءِ طبقاتي جدوجهد واري تاريخ جي. يعني استحصال ڪندڙ ۽ استحصال ٿيندڙ وچ ۾ ويڙهه، حڪمراني ڪندڙ ۽ حڪمرانيءَ هيٺ پيڙجندڙ طبقن وچ ۾ جنگ. سماجي تاريخ جي مختلف ڏاڪن تي اها ويڙهه ٿيندي ٿيندي هينئر اچي اهڙي ڏاڪي تي پهتي آهي جتي مظلوم ۽ قريل طبقو جنهن کي صنعتي طرح پرولتاريا چئجي ٿو، پنهنجي جان تيستائين آزاد نٿو ڪرائي سگهي جيستائين هو ساڳئي وقت پوري سماج کي به ان بورجوائي استحصال ۽ ظلم ڪان آزاد ڪرائي.

هي نڪتو اصل ۾ پروڌان لئه جواب جي شڪل ۾ پيش ڪيو ويو هو جنهن تي ڪم ڪري مارڪس ۽ اينگلس ٻن جلدن ۾ هي ڪتاب تيار ڪيو.

ڪميونسٽ پڌرنامو، جو پرولتاريه جي سماجواد انقلاب آڻڻ لاءِ هڪ هدايت نامو آهي؛ اهڙي تاريخي دستاويز ۾ نه صرف پورهيتن جي تحريڪن ۽ پارٽين جو ذڪر آهي پر ان سان گڏوگڏ سرمائيداري جي چوٽ چڙهيل حالتن جو به چڱو اپٽار آهي ته اهي ڪيئن اندر ئي اندر پاڻ مان پورهيت انقلاب لئه راهه هموار ڪن ٿيون. هن جي پهرين ڀاڱي ۾ نهايت اثرانگيز انداز ۾ طبقاتي جدوجهد ۽ جنگاڻ جو تفصيلي ذڪر ملي ٿو جهڙي طرح اها ويڙهه ٻن طبقن، بورجوا ۽ پرولتاريا ۾ وڙهي وڃي ٿي. انهن سيني بنيادي ۽ بيحد اهم مسئلن جي سائنسي اپٽار ڪري اڄ سڄي دنيا ۾ هيءُ پڌرنامو نهايت متاهين ۽ مانائتي جڳهه ولاري ٿو ۽ اهڙي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بنيادي سچ جي دستاويز هجڻ ڪري هڪ تاريخي چٺي جي حيثيت ۾ سندس پڙاڏو سڄي دنيا مان ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته "سڄي دنيا جا پورهيتو متحد ٿيو."

ها ته هن پڌرنامي جي اشاعت سان جو انقلاب اٿي هليو هو سو نيٺ اچي پرشيا ۾ به پهتو. پرشين سرڪار ان وقت انقلاب جي سڀ کان سخت ترين ۽ ڪٽر دشمن هئي ۽ جرمنيءَ اندر ان چٽي مخالفت مچائي ڏني هئي پر سچ جو رستو ڪير روڪي سگهيو آهي. آخر 18 مارچ تي انقلاب پرشين سرڪار جو تختو اونڌو ڪري ورتو. مارڪس لبرل پرووزنل (عارضي وچٽري) سرڪار جي دعوت تي پئرس واپس موٽيو. جتي ڪنگ لوئي فلپس (بادشاھ) جو ڊينگو ڊيرو ڪيو ويو هو. پرشين سرڪار جا تڏا پٽڻ سان ئي برلن جي بادشاھ به مجبور ٿي پريس مٿان ڪارا قانون هٽايا ۽ ڪيس آزاد ڪيو. اسيمبلي نئين دستور جي تياريءَ ۾ لڳي وئي ته مارڪس به جلد اچي ڪولون ۾ پنهنجي صحافي زندگي جمائي ۽ سموري طاقت سان پنهنجي اخبار جو ڪم جاري رکيائين.

مارڪس هينئر 30 ورهين جو ڪِيرو جوان هو جو اڳ ئي سوشلسٽن جي مڪتبہ فڪر جو مڃيل ليڊر هو. ڪليل پيشاني، چمڪندڙ اکين جو مالڪ جنهن ۾ ارڏا جذبا هميشہ چمڪندا رهندا هئا، چهچ ڪارا وار ۽ پريل گهاٽي ڀنڀي ڏاڙهيءَ سان هر ڏسندڙ جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪائي وٺندو هو. سندس عالم واري مڃيل هستي هجڻ ڪري جو ڪجھ به چوندو هو ته ان ۾ گهڻو وزن معنيٰ ۽ گهرائپ هوندي هئي. سندس مخالفن به ڪيس وڏو مانُ ڏنو آهي. ليفٽيننٽ ٽيچوف جي لفظن ۾، "پنهنجي غيرمعمولي شخصيت سان مارڪس مونکي متاثر ڪيو آهي. سندس دل به سندس دماغ وانگر وسيع ۽ وشال آهي. سندس پيار به هن جي نفرت (استحصال، ظلم ۽ جهالت کان) وانگر بي انت اونهو آهي. ان سڀ جي باوجود ته هميشہ مونکي ڪمتر ڪونيندو آهي ۽ بي حجاب چئي به ڏيندو آهي، مارڪس اسان سڀني مان مونکي واحد ماڻهو لڳندو آهي جنهن ۾ هڪ اڳواڻ جون بي پناھ خوبيون سمايل آهن جو وڏن وڏن موقعن ۽ ميڙن تي سولائي سان قابو پائي سگهي ٿو ۽ غيرضروري پٽاڙ کان سواءِ پنهنجو موقف مڃائي سگهي ٿو."

۽ ايترا الائجي ڪيترا رايا ملن ٿا جن کي جي ويهي حوالن ۾ بڌائجي ته هڪ ٿلهو ڪتاب تيار ٿي سگهي ٿو. هو نهايت محبوب شخصيت جو مالڪ هو. سندس اٽڪ ڪوشش سان ئي جرمن پورهيتن ۽ وچين طبقي جي جدوجهد ۽ جاکوڙن ۾ هڪ رابطو، هم آهنگي ۽ اتفاق پيدا ٿي پيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪولون ۾ ڪم ڪندي مارڪس جي وڏا معرڪا انجام ڏنا انهن اتان جي انتظاميه ۾ وڳوڙ وجهي ڇڏيو. ڪافي ڇڪتاڻ جو ماحول پيدا ٿيو. نيٺ قانوني ڪاروائي سندس اخبار جو اچي در کڙڪايو، پوليس جي وٺ پڪڙ شروع ٿي وئي جنهن اخبار جي ايڊيٽوريل بورڊ کي تنگ ڪري ڏنو. مارڪس پرپور نموني ۾ ان ڏاڍائي تي احتجاج ڪيو ۽ آخر اختياري وارن کي پنهنجا اجايا بهانا ۽ ڪوڙا بهتان بند ڪرڻا پيا. وري 25 سيپٽمبر تي هرڪر هلي ۽ ملٽري جي وڏڻ جا افواهه اٿڻ لڳا ۽ آخر اچي ڪولون ۾ مارشل لا لڳي، مارشل لا هيٺ هن اخبار کي دٻايو ويو ۽ 27 سيپٽمبر تي هن جي اشاعت بند ٿي وئي. شايد مارشل لا لڳائڻ جو مطلب رڳو اخبار بند ڪرڻ ئي هو، جي هو ان ڪان سواءِ نه ٿي ڪري سگهيا. ايڊيٽوريل بورڊ ٽوڙيو ويو، ڪيترا ميمبر ويچارا گرفتاريءَ جي پؤ ڪان پڄجي ويا، جن ۾ اينگلس به بيلجم هليو ويو. سڀ ڪان وڏي ڳالهه ته اخبار جي مالي حالت انتهائي نقصان ۾ هئي ايتريقدر جو موڙي ڏيندڙ جڏهن پني ڏئي هليا ويا ته اخبار جو جيئڻ رڳو سندس گهٽي وڪري تي ئي ٿي ٿيو. هينئر آخري ڏڪ پچائڻ لاءِ مارڪس نيٺ پنهنجي ذاتي ملڪيت طور ان کي خريد ڪري ورتو. جا ڪيس مهانگي ته ڏاڍي پئي پر هي اهو شخص هو جنهن عظيم مقصد خاطر پنهنجي تن، من، ڌن جي قرباني ڪري ڪڏهن لوڏو به نه ڪاڏو هو. ٿوري گهٽي موڙي جا پيءُ ڪان ڪيس ورثي ۾ ٿي ملي يا جو ڪجهه به هو مستقبل ۾ وارث جي حيثيت ۾ حاصل ڪري ٿي سگهيو سمورو داءَ تي هٽي ڇڏيائين. مارڪس وري ڪڏهن به پنهنجي واتان اهڙي ٻڙڪ نه ڪڍي، پوءِ سندس شريڪ حيات جي خطن مان ئي خبر پئي ته ان تحريڪ کي هلائڻ لاءِ هن ست هزار ٿيلا (سِڪو) قربان ڪري ڇڏيا ۽ اخبار کي بچائي ورتو جو ان ڪان وڌيڪ ڪجهه اهم نه هو ته ان جهنڊي کي اوچو رکجي.

ته گڙٻڙ جي وچ ۾ به طوفانن جي اندر به هيءَ لاٽ ٻرندي رهي، سات هلندو رهيو، قافلو وڌندو رهيو. سرڪاري مشينري ڏارين خلاف ٻاهه ٻاري ڏني هئي ۽ انت 3 آگسٽ تي مارڪس کي به اهڙو سرڪاري اطلاع مليو ته پرشين شهري حق کنهن ڏاري کي نٿا ڏئي سگهجن. جنهن ڪري هو پاڻ کي هت هڪ اجنبي محسوس ڪري رهيو هو. مارڪس 22 آگسٽ تي وزير داخله کي اپيل ڪئي پر سندس اپيل رد ڪئي وئي. مارڪس جي مشڪل ان لاءِ به وڏي جو هن پاڻ سان گڏ هڪ ذميوار شخص، پيءُ ۽ مڙس جي حيثيت ۾ ٻارن کي به ٿي رکيو ۽ سندس خاندان وڌندو رهيو هو. پهريتي ڏيءَ جنهن کي ماءُ پنيان پيار مان جيني ئي چيو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ويندو هو، مئي 1844 ۾ جائي. ان بعد ٻي نياڻي لارا سيپٽمبر 1845 ۾ جائي ۽ جلد ئي هڪ پٽ جائس جنهن کي ايگر سڏڻ لڳا.

سرڪاري طرح نيڪاليءَ جي اطلاع بعد ٻه مارڪس پنهنجو ڪم ڀرپور توجه ۽ جفاڪشيءَ سان جاري رکيو. پاڻ ان ۾ ڪيترا اهم مضمون ڇپيندو رهيو جن پرولتاريا کي ويتر وٺي ڀڙڪايو جيئن وهليم وولف جا مضمون ۽ پورهيت سنگتن ۾ ڪيل مارڪس جا اجرتن، پورهئي، سرمائي تي ڏنل ليڪچر پڻ ڇپجڻ لڳا. آخر 10 مارچ تي صوبائي حڪومت برلن سرڪار کي رپورٽ ڪئي ته مارڪس اڃا تائين ڪولون ۾ آهي. هو پوليس جي اجازت بنا نه صرف رهي رهيو آهي پر پنهنجي اخبار ۾ پڻ موجوده نظام خلاف تباهي مچائي ڏني اٿائين ته سماجواد جمهوريت قائم ڪئي وڃي.

آخر وڏي وٺ پڪڙ بعد مارڪس کي ٽئين جلاوطني ڪرڻي پئي. هو مالي بحران جي انتها ۾ هو، ڪيس اها پڻ خبر ڪونه هئي ته ان سفر لاءِ وٽس پئسا ڪٿان ايندا، جيئن هن 23 آگسٽ 1849 ۾ اينگلس کي لکيو ته هو فرانس ڇڏي رهيو آهي ۽ 15 سيپٽمبر تي هڪ ٻي دوست کي لکيائين ته هو نٿو ڄاڻي ته ڪيئن پنهنجي گهرواريءَ جو خرچ پکو ڪيندو يا ڪيس ڪانيڪو ڪندو، بهرحال جلاوطني جي ڏکهي اٽانگي ۽ اکٽ رات جو سفر شروع ٿي ويو.

هن ڏکيءَ گهڙيءَ ۾ ٻه مارڪس پنهنجو مقصد پنهنجي اڳيان رکندو آيو ۽ مارڪس سان گڏ سندس اخبار پڻ لنڊن آئي جيتوڻيڪ سندس مستقبل اجاڙ ٿي لڳو پر همت هارڻ ته مارڪس سکيو ئي نه هو، تنهن ڪري ڪم شروع ٿي ويو، فاقا ٻه جاري رهيا ته ٻه اخبار هلندي رهي. شروع ۾ اخبار ماهوار ڪري 80 صفحن تي هلائي ويندي هئي ۽ جي ڏوڪڙن اجازت ڏني ته پندرنهين ٻه ٿي سگهي ٿي يا هفتيوار حيثيت ۾ ٻه اچي سگهي ٿي جيئن ٻيون انگريزي ۽ آمريڪي هفتيوار هلن پيون. مارڪس سان گڏ اينگلس ٻه هن ڪم ۾ هٿ ونڊائڻ لڳو پر گهٽڻ ڏولاون ڪانيوءِ نيٺ هنن کي اخبار نومبر 1850 ۾ بند ئي ڪرڻي پئي جو هنن جو 5 - 6 شمارو آخري ثابت ٿيو. هن ٻٽي شماري ۾ سڀ کان اهم مضمون هيو "سياسي معاشيات جو جائزو" جو مئي کان آڪٽوبر تائين ڪيو ويو. مارڪس ۽ اينگلس انقلاب جي عمل ۾ ردعمل تي نهايت تفصيل سان ڇنڊڇاڻ ڪئي هئي ته انقلاب اقتصادي بحران مان ڦٽي ٿو ۽ جڏهن نوان پيداواري ذريعا پراڻن بورجوائي ذريعن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سان سنئون سڌو ٽڪر ۾ اچڻ تائين ردعمل نتيجو آهي پيداواري ترقي جو. هن جائزي تي تاريخ 1 نومبر 1850 لڳل آهي ۽ اهو آخري پرچو يادگار ٿي رهيو.

هيءَ جلاوطنيءَ جي بدنصيب اماس رات مارڪس جي تقريباً اڌوڙٿ عمر ۾ آئي جنهن مارڪس جي حياتيءَ کي بلڪل ئي بدلائي ڇڏيو. مارڪس پوءِ بہ نهايت گنڀيرتا سان ڪم ڪندو رهيو. هن لونءَ ڪانداريندڙ گهڙين جا ڪجهه حصا پڙهندي تہ وار اُڀا ٿيو وڃن ۽ جسم مان سيسرات نڪريو پون تہ ڪهڙا پهاڙي جيءَ هيا ۽ ڇا ارڏا مقصد ۽ حوصلا وٽن هئا. مارڪس جڏهن جيئڻ جي جاکوڙ ۾ هو تہ هن ڪسمپرسيءَ ۾ ڪيس نومبر 1849 ۾ چوٿون ٻار، پٽ گدو، ڄائو. سندس ماءُ لکيو تہ، "هي معصوم ٻارڙو اهڙي تہ اچي اڻ هوند ۾ پيو آهي جو هر وقت ڪِيتون ٿو ڏئي ۽ ٽپيو پيو آهي ۽ ڏينهن رات بي آرام ٿو گذاري. جڏهن کان دنيا ۾ داخل ٿيو آهي تہ هڪ رات بہ آرام سان سمهي نہ گذاري اٿس. ڪلاڪ بہ اک مس ٿي لڳيس تہ وري هڇڪيون شروع اٿس." ۽ هي ٻار هڪ سال اندر ئي اجل جو شڪار ٿي وين.

هنن کي مٿان بي يارمددگار سمجهي مسواڙي گهر مان بہ تڙيو ويو، جيتوڻيڪ هن مسواڙ بہ ڏني ٿي پر اها مالڪ تائين نٿي پهتي، نيٺ هنن هڪ ٻن ڪمرن وارو گهر رلي پني هٿ ڪيو ۽ ڇهن سالن تائين هن تنگ مڪان ۾ رهندا هئا پر مالي بحران جاري رهيو. آڪٽوبر 1850 ڌاري مارڪس خانداني چاندي جا گروي رکيل هئي، وڪڻڻ لاءِ ڇيو. صرف هڪ چمچو رهايائون جو ننڍڙيءَ ڌيءَ جي لاءِ هو.

"اينگلس کان سواءِ مارڪس مڪمل طرح اڪيلو ۽ بي يارمددگار هو. هو جو هر ڏکئي وقت سڀ جو پانهن ٻيلي ٿي بيهندڙ هو. بنهہ اڪيلو ٿي پيو هو. اهو ڏسي منهنجي دل رت ٿي روئي تہ مصيبتن جا پهاڙ مارڪس مٿان ڪري پيا آهن پر هن جي سوچ جو ڍنگ ئي الڳ آهي. هن گهڙيءَ بہ همت نہ هاري آهي ۽ مستقبل ۾ يقين هڪ پل لاءِ بہ نہ لڏيو اٿس." هيءَ هئا سندس گهرواريءَ جا تاثرات تہ بد کان بدتر حالتن ۾ بہ مارڪس مرڪندو رهيو ۽ ساڳي اڌمن سان ٻارن سان ڪيڏندو رهيو ۽ دشمن مٿس اخلاقي حملا ڪندا رهيا. هو سندس ڪردارڪشيءَ تائين لهي آيا. مارڪس هڪ دوست کي ان بابت لکيو تہ، "منهنجي گهرواري نهايت ڏکئي وقت مان گذري رهي آهي ۽ ننڍڙين ننڍڙين شين لاءِ سڪندي بہ گهاري رهي آهي پر ان جي انتها تڏهن ٿي ٿئي تہ منهنجا مخالف مون تي اخلاقي حملا ڪندي ڪندي ايترو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تہ ڪري ٿا پون جو منهنجي ڪردار تي بہ گند اڇلڻ ڪان نٽا مڙن. مون ڪي تہ انهن جي ذري برابر بہ پرواهہ ناهي ۽ آءٌ ڪلي ٿاري ڇڏيندو آهيان پر منهنجي زال لاءِ اها نهايت هاڃيڪار آهي جا اڳ ئي بيحد بيمار آهي ۽ سندس رڳون ٿيون ڦاٽن ۽ جا فاقن کي بہ فرحت سمجهي مصيبتن پريل غربت سان منهن ڏئي رهي آهي. هي حملا هن لاءِ موتمار ثابت ٿين پيا.“

هي هئا مارڪس جا اکر جن کي پڙهڻ کان پوءِ دنيا ۾ ڪيل مارڪس مٿان اجايا حملا، چٿرون ۽ تنقيدون نهايت واضح بڪواس ٿي پيون آهن، تہ ڪيئن نہ رجعت پرست مدي خارج سوچ جا ماڻهو مارڪس جي عملي ۽ فڪري پاليسي کي مضبوط ڏسي مٿس اجاين بهتانن جا گند پيا اڇلائين.

خير هو انگلينڊ ۾ هن پيڙهيندڙ حاجتن ۽ لاچارين واري زندگي جيئندو رهيو ۽ ڪم ڪندو رهيو، ويندي هو ڪِيي ٽڪر لاءِ بہ لاچار ٿي پيو. هڪ ٻي خط ۾ اينگلس کي لکي ٿو تہ ”منهنجي گهرواري ناچاڪ آهي، ۽ ننڍڙي جيني پڻ بيمار آهي، پر آءٌ ڊاڪٽر کي بہ نٿو گهرائي سگهان جو مون وٽ ڊاڪٽر ۽ دوائن لاءِ ڪجهہ بہ ڪونهي. 8 ـ 10 ڏينهن کان پنهنجي ٻچن کي ڪڏهن روٽي تہ ڪڏهن پٽاٽا کارائي جيئاري رهيو آهيان.“ ان غربتن وچ ۾ ٻن ٻارن جو اضافو ٿيو ۽ جلد ئي ٻار گذاري بہ ويس. برٽانيڪا انسائيڪلوپيڊيا تہ ايترو بہ لکيو تہ، سندس گهرواريءَ وٽ پنهنجي ٻار جي لاش کي دفنائڻ لاءِ بہ پئسا ڪونہ هئا.

آخر 1856 ڌاري ڪيس ورثي ۾ مليل ڪجهہ پئسا مليا ۽ سندس گذارو ٿيڻ شروع ٿيو وڃي. 1864 ۾ سندس ماءُ جي وفات ۽ هڪ ڪميونسٽ ساٿي ولهيم وولف جي ڇڏيل وصيت ڪري سندس حالت بهتر ٿيڻ لڳي، پر سندس صحت ڏينهون ڏينهن خراب ٿيڻ لڳي، مٿي کان پيرن تائين سڄو ڦرڙين ۾ ونجي ويو پر ڪم ڪرڻ نہ ڇڏيائين، ۽ پوءِ بہ سرگرميءَ سان پرجوش گهريلو زندگي ماڻيندو رهيو. ٻارن سان کيڏڻ ۾ ڪيس گهڻو لطف ايندو هو، هر آچر تي ڪنهن پڪنڪ لاءِ بہ نڪري ويندا هئا جنهن ۾ ڳائڻ وڄائڻ سان گڏ شيڪسپيئر جي شاعري جي پڻ جهونگار ٿيندي هئي. پنهنجي مطالعي ۾ رڳو ٻارن لاءِ ڪلاڪ ٻن جي وٿي ڪندو هو ۽ هو بہ ڪيس پائيندا هئا.

ڪم لاءِ هن اچي ڪميونسٽ ليگ ۾ شرڪت ڪئي ۽ عملي طرح وري صحافي سرگرمين ۾ لڳي ويو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هن سرمائيداراڻه سماج جو هتي ڳوڙهو اڀياس ڪيو ۽ سياسي معيشيت تي گهڻو وقت صرف ڪيائين. 1850 ۾ اينگلس جي مدد ڪانپوءِ سندس مالي حالت رڳو سندس لکڻين تي ئي هلندي هئي جي هو نيويارڪ ڊيلي ٽربيون ۾ موڪليندو هو، جا آمريڪا جي سڀ کان وڏيڪ وڪرو ٿيندڙ اخبار هئي. هنن لکڻين کان وڌيڪ کيس پنهنجي اڀياس سان چاهه هوندو هو ۽ هن ڪم کي بس گذارو ئي سمجهندو هو. اقتصاديات تي اڀياس دوران هن ايترا قيمتي ۽ اڻ لپ مسودا وڏي جفاڪشيءَ بعد لکي تيار ڪيا پر سندس توجه جو مرڪز سندس جڳ مشهور ڪتاب "ڪئپيٽل" ئي رهيو. جنهنجو پهريون جلد 1867 ۾ شايع ٿيو. هن لاءِ مارڪس دعوا ڪئي هئي ته هن پنهنجي "صحت، خوشي ۽ ڪٽنب" کي اُن تي گهوري ڇڏيو هو جو هر شيءِ کان بي پرواهه ٿي هو ڏينهن جا ڏينهن ۽ راتين جون راتيون مٿس ڪم ڪندو رهيو. تحقيق ۽ اڀياس سان ايتري گهري اُنسيت شايد ورلي ڪنهن وٽ هجي. پوءِ به عملي طرح انٽرنيشنل ورڪنگ مينز ائسوسئيشن، جا لنڊن ۾ 1864 ۾ ٺهي، ۾ ڪم ڪرڻ ۾ ايترو ته مشغول رهندو هو جو پنهنجي پوري اورچائي سان اقتصاديات تي ڪم ڪري نٿي سگهيو. هن جي ان طرف ايڏي دلچسپيءَ ۽ مجاهداڻه ڪم جي لڳن جاري رهي ۽ اهائي ائسوسئيشن اڳتي هلي 'فرسٽ انٽرنيشنل' (ڪميونسٽن جي عالمي تنظيم) جي نالي سان جڳ مشهور ٿي. اٺن سالن تائين مارڪس مسلسل ان ڪائونسل تي اهم حيثيت رکندو آيو ۽ سندس هر فيصلي تي قادر رهيو جهڙوڪ پولينڊ جي آزادي يا آئرلينڊ جو حق خوداراديت ۽ سماجواد مسئلا ته پورهيتن کان گهٽ ڪم ڪرايو وڃي ۽ زمين کي گڏيل ملڪيت طور استعمال ڪيو وڃي وغيره وغيره. ان انٽرنيشنل دوران جو خاص واقعو پيش آيو سو هو فرانسي پرشين جنگ ۽ انجا نتيجا، پيرس ڪميون، جنهن کي ڪجهه بنياد پرست پورهيتن منظم ڪيو ۽ پوءِ جلد ئي جنهن کي دٻايو ويو. مارڪس جنرل ڪائونسل طرفان ان تي هڪ ڏکويو ۽ مفصل چنو (On civil war in France) لکيو ۽ باغين کي خاص طرح هٿي ڏني.

اڳتي هلي مارڪس ۽ سندس بهترين دوست مائيخل بڪونن، جنهن کي مارڪس هميشه ۽ هرهنڌ پئي ساراهيو ۽ همٿايو ۽ جنهن کي بچائڻ لاءِ هن ٻين کي به وقت بوقت پئي جواب ڏنا، ٻنهي وچ ۾ اختلاف ايترا ته وڌي ويا ۽ ٻنهي جي پوئلڳن ۾ ڏڦيڙ پئجي ويا جنهن تنظيم کي ڪافي ڪمزور ڪري ڇڏيو ۽ آخر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جڏهن 1872 ۾ جنرل ڪائونسل جي سيٽ کي نيويارڪ اماڻيو ويو ته سندس اصلي خاتمو ٿي ويو.

1878 ۾ جڏهن انٽرنيشنل جي مڪمل خاتمي بعد مارڪس پاڻ کي مڪمل طرح اڀياس جي حوالي ڪري ڇڏيو جيتوڻيڪ 1873 جي سرءُ ۾ هن کي وڏو ذهني لوڏو آيو جنهن ۾ هن جي مڪمل وجود ۾ زلزلو اچي ويو هو ۽ خاص طرح سندس دماغ بري طرح ضربجي پيو هو. هن جي تخليقي قوت کي ڪاپاري ڌڪ لڳو. ڪجهه هفتن جي علاج بعد مانچسٽر جي ڊاڪٽر گمپرٽ جو اينگلس جو دوست هو، ڪيس ڪافي حد تائين بحال ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو. ڊاڪٽر جي مشوري تي هن صحت لاءِ سفر شروع ڪيو ته جيئن موسم مٽ جو خوشگوار اثر ٿئي. 1873ع ۽ 1877 ۾ هن اهڙا ٻه سفر پڻ ڪيا، ان جو نتيجو ته نهايت سٺو نڪتو ۽ مارڪس پراڻي جيري جي تڪليف تي ٻه قابو پائي ويو. باقي معدي ۽ تنتي سرشتي جي خرابي هن کي شديد متي جو سور ۽ بي آراميءَ سان لوڏيو پئي ۽ ٻي سال سامونڊي سير ۾ ٻه ڪافي آرام آيس پر....

پر مارڪس آرام ڪري ٻه ته سهي! سڄي جواني ڪم جي حوالي ڪري هينئر 60 سالن جي عمر ۾ ته آرام جو حق وني ها! پر ڪٿي؟ هو وري ساڳي جوش سان ڪم کي جُنبي ويو ۽ سائنسي تعليم طرف پوريون صلاحيتون وقف ڪري ڇڏيائين. جنهن لاءِ اينگلس چوندو هو ته ”هيءُ هر شيءِ جو اونهو اڀياس ڪري انجي تاريخي ماهيت ۽ ترقيءَ جا سبب معلوم ڪري وٺندو آهي.“ هر سوال مان الاهي ڪيترا مونجهارا ٿي نڪتا ۽ هو هر تعليم جي هر شعبي کي لڳي ٿي ويو. اها تاريخ هجي يا روس ۽ آمريڪا جي زميني ملڪيتن جا مسئلا، هن جرمن ۽ لاطيني ٻولين جو ٻه گهرو اڀياس ڪيو ۽ يورپ ۽ آمريڪا جي ڪم ڪندڙ پورهيتن جي تحريڪن ۾ عملي حصو ورتائين ۽ پورهيتن (پرولتاريا) لاءِ هو هر وقت تيار صلاح ڪار ۽ ڪل وقتي ڪارڪن طور ڪم ڪندو رهيو. جيتوڻيڪ رات جو گهڻي دير تائين ڪم ڪرڻ جو عادي هيو پر صبح جو ساجهر ئي هنڌ ڇڏي ويندو هو، بليڪ ڪافي پي اخبار پڙهندو هو ۽ پوءِ وري اچي مطالعي ۾ لڳندو هو ته متان اڌ رات تي ويندي هئي ۽ هو پڙهندو رهندو هو، وقفو رڳو ماني لاءِ يا شام جو سير ڪرڻ لاءِ ڪندو هو. ٿاڪ منجهند جو ٻه ڪڏهن ڪلاڪ ڪن لاءِ صوفي تي ئي آهلجي پوندو هو ۽ ڪم ڪندي ڪڏهن ته ماني کائڻ ٻه نه پڄندي هيس ۽ ذهني غذا ۾ پيٽ کي پيو سڪائيندو هو. گهٽ کائيندڙ ۽ گهرو سوچيندڙ جيوُ هو. يوڳ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پوڙهو ٿيو ته ان جو گذر سفر سگريٽن تي هو، سو سخت سگريٽ پيئڻ سبب سندس صحت کي نقصان رسيو. هو پاڻ چوندو هيو ته ڪئپيٽل ته منهنجي سگريٽن جو خرچ به نه ڪڍي سگهندو.

جي سگار هن کي لکندي ڇڪيا هئا ۽ ڏکين ڏينهن ۾ هن گهٽ درجي وارا سگريٽ به پيتا هئا جن يقيناً هنجي صحت کي نقصان ئي رسايو هوندو.

سائنسي ڪم ۾ مشغول هجڻ سان گڏ هن کي ڪجهه ادبي معيار به هئا ۽ ڪيس ائسڪائيلس، هومر، ڊانتي، شيڪسپيئر، سروانتي ۽ گوئٽي جهڙا عظيم لکندڙ وڻندا هيا. يوناني فلسفي سان ڪيس خاص لڳاؤ هيو ۽ اهڙي طرح ڪيس دنيا جي ڪلاسيڪي تمدن سان گهڻو چاهه هيو. ساڳي طرح جرمن ادب جي به ڪيس گهري ڄاڻ هئي ۽ تاريخ جي وچين دور کان هين ۽ گوئٽي تائين ڪيس جرمن ادب تي عبور حاصل هو. ڪمزور صحت جي باوجود به مارڪس پنهنجي ڪتاب ڪئپيٽل جي ٻي ڇاپي تي ڪافي ڪم ڪيو ۽ عملي طرح هن جرمن ڊيموڪريٽ پارٽي تي گهڻو ڌيان ڏنو پر هينئر مارڪس جي حياتيءَ تي شام جا ڊگها پاڇا لڙي آيا هئا ۽ بيماري وري هن تي ڀرپور حملو ڪيو ۽ سندس پياري زال به سخت بيمار هئي، جنهن جي ڏک به هنجي اندر ۾ تنگ تي ڪيا ۽ مارڪس اچي بستري پيڙو ٿيو.

آخر 2 ڊسمبر 1881 تي سندس گهرواري لاڏاڻو ڪري وئي ۽ مارڪس ان وقت به ايترو بيمار هيو جو ڊاڪٽر ڪيس قبرستان هلڻ تائين به منع ڪري ڇڏي. مارڪس پنهنجي نياڻيءَ کي لکيو ته، " آءٌ ڊاڪٽر جي روڪڻ تي وڃي نه سگهيس ۽ نه ئي سندس لاءِ ڪو شانائتو بندوبست ٿيو جو مرڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ هن اهڙي وصيت ڪئي هئي ته ڪابه شو شا نه ڪجي. اسين هونءَ به ٻاهرين ڏيک ۽ نما ۾ يقين رکندائي نه آهيون."

اينگلس جينيءَ جي قبر تي ڳالهائيندي چيو ته، "هوءَ بي پناهه عزت ۽ احترام جي لائق آهي، مونکي انجي ذاتي خوبين تي ڳالهائڻ جي ڪابه ضرورت نٿي محسوس ٿي، جو ڪيس سڀ ڄاڻن ٿا ۽ ڪيس ڪڏهن به وساري نه سگهندا. جيڪڏهن ڪابه عورت ٻين جي خوشين لاءِ جاکوڙ ۾ جيئندي رهي ۽ جنهن جي سڀ کان وڏي خوشي ٻين جي خوشي هئي ته اها عورت جيني مارڪس ئي هئي."

مارڪس جيني کانپوءِ ڇا هو؟ اينگلس جي لفظن ۾ ته هو به ان سان گڏ مري چڪو هو. بس ساهه کڻڻ جو عمل سال کن ئي باقي رهيو. هو زنده رڳو ان لاءِ رهيو ته پنهنجي عظيم آدرش لاءِ پنهنجون سموريون ڪوششون استعمال ڪري سگهي، جنهن لاءِ هن تمام ڄمار جاکوڙ ڪئي هئي ۽ انکي پنهنجو مقصد بڻايو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هو. هن وري ڪم شروع ڪرڻ جو خيال ڪيو باوجود ان جي تہ ڊاڪٽرن ڪيس سياري ۾ لندن ۾ رهڻ لاءِ ئي منع ڪئي هئي. هنڪي نيٺ تڏ لڳي وئي ۽ صبح جي تفريحي سير ڪرڻ کان بہ لاچار ئي ڪمري ۾ قيد رهيو ۽ سائنسي ڪم ڪرڻ لاءِ هرڪندو رهيو جو هينئر اهو ڪرڻ ممڪن نہ رهيو هو. هنڪي همعصرن سان بہ ڪافي شڪايت رهي ۽ جهڙي طرح هنڪي پيش ڪيو ويندو هو انتي بہ افسوس ٿيندو هيس. وڏي دلچسپيءَ سان وقت جي واقعن تي نظر رکندو هو. پر 11 جنوري 1883ع تي هن کي وري بيو ڪاپاري ڌڪ لڳو. سندس نياڻي جيني بہ وفات ڪري وئي. هو هينئر پڄي پيو هو ۽ تڏ لڳڻ سبب هنڪي ڦڦڙن تي ڏاڍو خراب اثر ٿيو. وري ڳلو بہ اهڙو خراب ٿي پيس جو ڪجهہ بہ ڪائي پي نٿي سگهيو سواءِ کير جي، جو ڪيس بلڪل پسند نہ هو. فيبروريءَ ۾ هنجي ڦڦڙن ۾ ٽيومر پيدا ٿيو ۽ جي بہ دوائون استعمال تي ڪيائين سي اجايون تي ثابت ٿيون جو هنجو سڄو جسم دوائون پندرهہ مهينن تائين وننڊي اوور ڊوز تي پيو هو؛ ۽ انهن هن جي هاضمي کي خراب ڪري سندس بک وڃائي ڇڏي هئي. پر ڊاڪٽر نراس نہ ٿيا هئا ۽ انهن علاج جاري رکي سندس نڙيءَ جي بيماري (Bronchitis) جو بلڪل خاتمو ڪري ڇڏيو ۽ مارڪس ڳيهڻ ۽ ڳيت ڏيڻ جي لائق ٿيو. پر سندس آخري وقت اوچتو اچي ويو. 14 مارچ 1883 جي هڪ اداس ٻپهري ۾ مارڪس هن دنيا کي هميشہ لاءِ ڇڏيو هو. سندس موت بنا ڪنهن ايذاءَ جي هڪ آرام ڪرسيءَ ۾ ليٽيندي آيو. وڏي نقصان ۽ صدمي جي باوجود اينگلس چيو، ”سندس موت هڪڙو دلاسو اهو ڏنو تہ هو وڌيڪ عذابن ۽ ايذاون، ۽ ناتمام حسرتن جي عذابن کان بچي ويو. طبعي مهارت تي سگهيتو تہ ڪيس اجان ڪجهہ سال جيئرو رکي سگهي ها. پر اها زندگي مارڪس لاءِ ڏاڍي ڏکي ثابت ٿئي ها جو هو شايد سهي بہ نہ سگهي ها تہ ڪيترو اڻپورو ۽ اڌورو ڪم سندس سامهون هيو ۽ انکي پوري ڪرڻ جي ڪامندڙ تمنا ۽ اهو ڄاڻي تہ هو اهو پورو نٿو ڪري سگهي ۽ نہ ئي ان لائق تي سگهيتو، ڪيس ڏاڍو ايذاءُ ڏئي ها ۽ موت مٿس مهرباني ڪئي جو هنڪي وٺي ويو.“

ڇنڇر ڏينهن 17 مارچ تي ڪيس سندس زال واري قبر ۾ ئي دفنايو ويو. مارڪس ماڻهن لاءِ جيئرو رهيو ۽ ماڻهن لاءِ ئي مئو. اينگلس سندس موت تي آخري لفظ چيا تہ، ”14 مارچ جي هڪ منجهند جو پوڻين ٽين بجي، هڪ وڏي مفڪر ۽ ڳنڀير سوچيندڙ سوچڻ ڇڏي ڏنو. ٻن منٽن لاءِ اسين ڪيس اڪيلو ڇڏي ويا هئاسين ۽ موٽي ڏنوسين تہ هو آرام ڪرسي ۾ ستل مليو، هميشہ لاءِ آرامي ٿيل.“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آمريڪا ۽ يورپ جي پورهيتن ۽ آزادي لاءِ جاکوڙ ڪندڙ پرولتاريا ڪي جو هن موت هاجو ڏنو آهي تنهن جي ڪٿ ڪرڻ ممڪن نہ آهي ۽ تاريخي سائنس جو ڪجھ وڃايو آهي سو بہ ٻڌائي نٿو سگھجي، جلد ئي اسان کي ان کوٽ جو احساس ٿيڻ لڳندو. جيئن ڊارون اوسر (ارتقا) جا اصول ڳولي لڌا هئا تيئن مارڪس انساني تاريخ جي ارتقا هٿ ڪئي هئي، هن اهو لوچي لڌو هو تہ سچ رڳو اهو آهي تہ پهريائين ماڻهوءَ کي سڀ ڪان اول لتي، اجهي ۽ اتي جي ضرورت آهي ۽ پوءِ هو مذهب سائنس تاريخ ۽ ٻين شعبن ۾ پڙهي پرجهي وڌي سگهي ٿو. رياستي اداري جا اصول قاعدا قانون رڳو روزگار تي لڳندڙ لٽ جو نانءُ آهن. اصل ۾ اقتصادي پيداوار ئي مول مقصد آهي جنهن ڪانپوءِ ٻيو ڪجھ سمجھ ۾ اچي سگهي ٿو. پوءِ اهي قانوني نڪتا هجن، سائنسي اصول هجن يا مذهبي متا. پيٽ پرڻ بعد ئي ڪجھ سمجھ ۾ اچي ٿو، نہ ئي اول ڪجھ ڪري سگھجي ٿو. بلڪل ابتڙ انجي جيڪو اڄ تائين انسان کي سيڪاريو ويو آهي.

نہ صرف ايترو مارڪس اهو پڻ ٻڌايو تہ اڄ جو سرمائيدارانہ سرشتو ڪيئن هلي ٿو جنهن لاءِ هن خاص اهم اصول ڳولي ڪديا، بچت واڌاري وارو روشن اصول ئي اونده کي هٽائي سگهيو جنهن ۾ اڳ سيئي بورجوائي اقتصادي ماهر ٿاڦوڙا هڻي رهيا هئا. تاريخي ماديت هجي يا جدلياتي ماڻهو مارڪس کان ئي رهبري حاصل ڪري هن نہ سمجهندڙ دنيا کي سمجهڻ لائق ٿيو آهي. هن ويندي حسابن تي بہ ڪارناما ڪري ڏيکاريا، هو سائنسي ماڻهو هو پر اهو رڳو مارڪس نہ هو، هو تہ تخليقي نموني تاريخ ۾ انقلابي قوتن کي اڳيان آڻيندڙ ۽ انکي انقلابي انداز ۾ اڳتي وڌائيندڙ عملي دانشور هو جنهن انساني عظمتن ۾ نون بابن جو واڌارو آندو. هو سڄي ڄمار انقلابي رهيو تہ جيئن سرمائيدارانہ استحصال جي پاڙ پٽي ڪيجي ۽ رياستي ادارن جا لاهہ ڪيدي هميشہ لاءِ پرولتاريا کي اقتصادي پنجوڙ مان آزاد ڪرائجي. هن ئي پهريون پيرو کين پنهنجي بدحالي ۽ طاقت کان واقف ڪرايو هو ۽ آزادي جي ضرورت ۽ وسيلن کان ويندي ان حالتن پيدا ڪرڻ جا ڏانوَ ڏسيا، جنهن سان سڄي مظلوم انسانيت آزاد ٿي سگهي ٿي. سڄي ڄمار جنهن اورچائي طاقت عزم ۽ ارادن سان مختلف رياستي ٽگين سان وڙهندو رهيو سو رڳو ڪن ٿورن جي حصي ۾ ئي اچي سگهي ٿو. سندس سڄي زندگي گوناگون، ڪارنامن سان ڀريل آهي ڪهڙا ڳڻتي ڪهڙا ڪتجن. مارڪس پوري ڄمار مختلف حملن، جلاوطنين ۽ بهتانن سان وڏي صبر ۽ ڪمال استقلال ذريعي منهن ڏيندو

مزید کتب پڑھنے کے لئے آج ہی وزٹ کریں : www.iqbalkalmati.blogspot.com

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهيو، ۽ بي پرواهه ٿي ڪم ڪندو رهيو. جڏهن گهڻو مجبور ڪيو ويندو هو ته جواب ڏيندو هو، نه ته نظرانداز ئي ڪندو رهندو هو. هو وڏو مانائتو موت مئو، لکن ڪروڙن انقلابي پورهيتن جي پيار پريل ڳوڙهن ڪيس سينگاريو، سائيبريا جي ڪاڻن ڪان ويندي يورپ ۽ آمريڪا جي انقلابين ۽ ڪيليفورنيا جي ڪنارن تائين رهندڙ سيني ڪم ڪندڙن جي سڏڪن ڪيس خراج عقيدت ڏني. هن کي زندگيءَ ۾ هزارين مخالف مليا پر ڪوبه ذاتي دشمن ڪيس ڪونه هو. سندس نالو صدين ڪان صدين تائين زنده رهندو ۽ اهڙا ئي سندس لکيل ڪتاب ۽ ليک!

ڪوڙين ڪاياڻون تنهنجيون، لکن لک هزار،
جيءَ سڀ ڪنهن جي سين، درسن ڏارو ڏار،
پريَم! تنهنجا پار، ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان.

(شاهه)

مزید کتب پڑھنے کے لئے آج ہی وزٹ کریں: www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪتاب - Sindhi Awami e-Books

ٽيڪسٽ انٽري ۽ اِي بُڪ ڪمپوزنگ: سڪندر علي ابڙو، قمبر علي خان

وڌيڪ ڪتابن لاءِ ڪِلڪ ڪريو: http://geocities.com/sindhiawami